

МАЛОВІДОМІ УКРАЇНСЬКІ ВИДАВНИЧІ ОСЕРЕДКИ В ІТАЛІЇ: ВИДАВНИЦТВО ОТЦІВ ВАСИЛІЯН У РИМІ

Історія питання та його актуальність.

Не пізнаною, не вивченою і не виокремленою досі галузкою різнобарвного материка української діаспори залишається українська книга і преса на теренах Італії. Історіографія цієї теми, як ні за якою іншою країною Західної Європи, де в різні історичні періоди замешкували цілі колонії наших земляків, є вкрай кучою. Без перебільшення, таке твердження однаковою мірою стосується наявних на сьогодні гуманітарних судій і зарубіжних, і українських авторів.

Актуальність і новизна цієї розвідки обумовлена відсутністю в науковому обігу різноманітного фактологічного матеріалу про умови та результативність побутування українського друкованого слова в Італії, про високий життєвський, громадянський та професійний чин десятків, а то й сотень українських авторів, редакторів, коректорів, видавців і друкарів, які стверджували в різний час своєю непростою працею українську ідентичність у цій частині Європи.

Специфіка української еміграції в Італії.

Вивчення особливостей зародження, склад та характеристику основних осередків українського пресо- і книговидавання Італії доцільно розпочати із з'ясування специфіки тамтешньої української еміграції, оскільки вона суттєво відмінна від інших країн Європи й Америки. Виділимо кілька таких особливостей.

Перша. Через досить раннє поширення на українських теренах торгівельного, дипломатичного, культурного впливу Риму та італійських міст-республік Венеції і Генуї системна еміграція українців до цієї країни розпочалася чи не найдавніше з-поміж інших країн Європи. У цьому контексті достатньо згадати, для прикладу, про італійські колонії в Криму та Галичині від XII ст., що розвивали торгівлі взаємини з Україною; про дипломатичну місію Богдана Хмельницького до Італії в XVII ст. та героїчні подвиги українських козаків у воєнних дях па півночі Італії; про стрімке ствердження привнесеного італійцями в Україну стилю бароко в архітектурі тощо.

Друга. Через особливий статус цієї країни як колиски епохи Відродження, як світової столиці вільного розвитку різних видів мистецтва, а також науки, літератури до Італії віддавна спрямовувався потік

особливого типу українських емігрантів чи подорожувальників. Це – квіт тогочасної інтелектуальної еліти: письменники, художники, музиканти, релігійні, культурні й громадсько-політичні діячі. Серед знакових постатей варто назвати Г. Сковороду, Д. Борзнянського, Ю. Федьковича, П. Куліша, М. Гоголя, Марка Вовчка, М. Драгоманова, Лесю Українку, М. Коцюбинського. Що вже говорити про українських студентів, які, починаючи з XV ст., щороку сотнями стали заповнювати університетські аудиторії Болоньї, Падуї, Риму. Один із таких студентів, виходець із Дрогобича Юрій Котермак, пізніше став видатним ученим, був обраний ректором університету, який закінчував, – Болонського, а його наукова праця “Прогноз на поточний 1483 рік”, стала першою книгою українського автора, надрукованою за кордоном.

Третя. Через становлення Риму і Ватикану від III ст. нашої ери як столиці однієї з потужних гілок світового християнства – католицизму і переходу значної частини українських вірних після Брестської унії 1596 року під омофор Української католицької і Української греко-католицької церков Італія з її знаменитим Собором Св. Петра та музеями Ватикану стає не лише місцем постійного паломництва розсіяних по всьому світу мільйонів українців-католиків, а й осердям розбудови в метрополії потужної інфраструктури цих церков: резиденції однієї зі складових Конгрегації східних церков Ватикану, українських папських семінарій, колегій і, нарешті, Українського католицького університету у Римі з його неповторними архівом, бібліотекою, редакційним відділом і видавництвом.

Четверта. Італія належить до небагатьох країн Західного світу, де зосереджено найбільше цінних документів із давньої української історії та українських стародруків. Йдеться передусім про унікальну архівну колекцію Ватиканської бібліотеки, а також про бібліотечні схови Папського орієнтального інституту, Українського католицького університету у Римі, університетські збірки документів у Неаполі, Болоньї, Падуї.

П'ята. В Італії ніколи не існувало потужних українських громад зі сталим помешканням. І цим вони відрізняються від подібних громад емігрантів в інших країнах Західної і Східної Європи. Винятком може бути період кінця XX – початку XXI ст., коли через економічні негаразди молодій Українській державі і лояльне італійське законодавство до трудових мігрантів із країн колишнього СРСР, туди виїхала і

М. Тимошик, Маловідомі українські видавничі осередки...

легалізувалася значна кількість українських заробітчан. Їх число, за окремими даними, складає нині кілька сотень тисяч чоловік.

Перелічені вище особливості не могли не накласти відповідного сліду на витоки, характер, інтенсивність, проблемно-тематичний діапазон, автуру, структуру та географію реакційно-видавничої діяльності українців у цій країні.

Дещо про чин Святого Василя Великого.

Перед тим як охарактеризувати діяльність цього практично невідомого в Україні видавничого осередку, варто бодай коротко з'ясувати чи не визначальну його типологічну характеристику – за приналежністю до видавця.

Йдеться про одну із монаших спільнот Української греко-католицької церкви, яка традиційно в літературі називається *Чином Святого Василя* (офіційна назва – Василянський Чин Св. Йосафата). Цей чернечий рух виник ще на зорі християнства (III ст.) у відповідності з Правилами святого Василя Великого. Організаційно оформився у 1617 році за ініціативи майбутнього святого цієї церкви Йосафата Кунцевича та активної підтримки тодішнього київського митрополита Йосифа Рутського. Структурно Український чин, що має центральний осідок у Римі (Головну управу), – поділяється на провінції, кожна з яких об'єднує залежні від місцевих єпископів монастирі. Про кількісний склад чину можуть свідчити такі дані. 1744 року, коли папа Римський перейменував василіанську конгрегацію Київської митрополії на *Рутенський чин святого Василя Великого*, йому було підпорядковано 195 монастирів, розміщених здебільшого на українсько-білоруських землях. Однак саме тут василіяни зазнали найбільших втрат. Для прикладу, після окупації цих земель Російською імперією ще в XIX ст. 89 монастирів чину були ліквідовані та передані Російській церкві¹. Нині найбільша кількість монастирів чину припадає на Україну (29). Затим, за кількістю, ідуть Бразилія, Канада, США, Аргентина.

Згідно зі статутом чину, видавнича та наукова діяльність є другим (після “плекання спільнотного життя задля власного освячення через виконання обітів і заповідей любові та задля спасіння ближніх”) зпоміж чотирьох найважливіших завдань Чину. Третім і четвертим є, відповідно, душпастирство та робота з молоддю.

¹ *Василіяни – Василянки – Чин Святого Василя Великого* [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://risu.org.ua/ua/index/resources/directory>

Віддавна мовою спілкування в таких монастирях є українська, а друкована продукція, яка також віддавна видається з грифом цього чину – зазвичай україномовна. В Україні найбільш відомою від XIX ст. є різноманітна література, зосібно й світського характеру, двох друкарень отців Василіан – у Жовкві та Почаєві. Ці друкарні та їх видавництва вимушено не працювали лише в період перебування Галичини в складі російської та радянської імперій.

Українські василіяни поселилися в Римі на постійно в 1639 році, коли отримали в дарунок від кардинала Антоніо Берберіні для “Руської Церкви” розміщену в центрі Рима церкву святих Сергія і Вакха². Відтоді, на нашу думку, й варто вести літочислення створених ними рукописних і друкованих текстів. Якщо мати на увазі, що василіяни заснували і перший український навчальний заклад у Римі (Колегію Св. Йосафата) та мали в своїх руках Монастир у Гроттаферраті, то видану там друковану продукцію теж варто записувати в актив василіан.

“Записки чина Св. Василя Великого” : римський період.

Стабільно, як окремий структурний підрозділ, видавництво отців василіан у Римі запрацювало із другої половини 40-х років минулого століття. Приводом для цього стала нагальна потреба відновлення “Записок чина Св. Василя Великого” – своєрідної візитівки української історичної науки, яку в усі часи прагнули стверджувати кращі науково-просвітні діячі чернечого ордену Св. Василя. Перший випуск цього неперіодичного наукового видання вийшов у світ 1924 року у Львові. Його ціллю було видання студій із різних галузей церковної історії європейського Сходу. Засновник – молодий отець Йосафат Скрутень, на той час бібліотекар Свято-Онуфріївського монастиря у Львові, девізом своєї редакторської діяльності взяв слова Св. Василя: “Ті, хто пильно з кожної речі збирають користь, подібні до великих рік, яким з усіх сторін прибувають притоки”.

До 1936 року в друкарні в Жовкві було надруковано шість томів записок, кожен із яких складався з кількох частин. На жаль, підготовлені до руку наступні томи загальним обсягом понад 70 друкованих аркушів назавжди втрачені для історії. Дослідник історії Чину отець М. Ваврик описує цей драматичний епізод з історії українського книговидання так: “Весь довголітній склад “Записок був після неспо-

² О. Порфирій Підручний, *Василіяни в Римі*, Бібліотека і архів Головної управи Василіанського (Рим). – Записка, с. 1–2.

М. Тимошик, Маловідомі українські видавничі осередки...

дівані большевицької навали на Галичину у вересні 1939 року поварварськи зліквідований wraz з усім надбанням жовківської друкарні. Він сам [редактор о. Скрутень – прим. М. Т.] примушений рятуватися за границею від сталінських шиканів за посередництвом німецької репатріаційної комісії і не мав змоги взяти з собою навіть свого редакційного примірника”³.

Після Другої світової війни склалися об’єктивні передумови для формування в Римі нового редакторсько-видавничого осередку василіан: сюди з Галичини незабаром емігрували колишні працівники львівської редакції – отці Гліб Кінах, Теодосій Галушинський, згодом і сам редактор Йосафат Скрутень. Поступово створювався новий науковий гурток із числа молодих українців, що здобував освіту в римських навчальних закладах, – Мелетій Войнар, Мелетій Соловій, Анастасій Великий, Севастіян Собол. Ці особистості й склали ядро нової редакції.

Розпочатий 1949 року новий етап “Записок ЧССВ”, виявився багатого результативнішим від львівського. Обсяг зробленого в Римі можна уявити передусім за кількісними параметрами. До початку 1990 року тут вийшло у світ 10 томів “Записок”, кожен із яких має від 500 до 680 сторінок. Якщо підрахувати обсяги усіх томів (деякі з них виходили, як і у Львові, кількома випусками), то маємо 7273 сторінки добірного тексту, зверстаного на великий книжковий формат А-4.

Слід мати на увазі, що самі “Записки” – то лиш окрема секція друкарського доробку видавництва отців василіан у Римі. А всіх таких секцій було чотири. Окрім “Записок ЧСВВ”, провадилися ще й такі серійні видання: монографії зі східноєвропейської історичної проблематики в контексті української історії в серії “Праці” (58 томів загальним обсягом близько 12 тисяч сторінок); доти неопубліковані джерела з історії Української церкви та народу в серії “Документи з римських архівів” (12 томів, 52 частини загальним обсягом близько 19 тисяч сторінок). Такі обрахунки автор цих рядків здійснював за даними тринадцятого випуску Каталогу видавництва отців василіан у Римі 1990 року випуску⁴.

Таким чином, загальний обсяг надрукованих у Римі видань зазначених серій складає близько 58 тисяч сторінок. До цього обліку не

³ О. М. Ваврик, *До постання першої серії “Записок” Чина Св. Василя Великого*, *Analecta Ordinis S. Basilii Magni: Anno quinquagesimo vertene*, Roma, 1974, s. 15.

⁴ *Analecta OSBM*, catalogue, 12 (Poma, 1986) 1–12; 13 (Poma, 1990) 1–20.

увійшли науково-популярні видання з історії, мемуаристики, біографістики міжвидавничої серії “Українська духовна бібліотека”, поза-серійні видання окремих книжок (таких було близько десяти назв та вершинний твір цього видавництва – Біблію в перекладі Івана Хоменка, що мала кілька перевидань у великому подарунковому та малому форматах. Про ці видання йтиметься нижче.

Переміщення “Записок ЧСВВ” до Риму вплинуло не лише на зміну кількісних параметрів, а й на структуру видань, мову. Окрім української, стали появлятися статті італійською, англійською, німецькою мовами. Це викликано залученням до сформованого раніше кола авторів нових дослідників з-поза меж українських земель та розширенням географії розсилання нових чисел. Хоча кошти на друк видавці шукали винятково серед українців.

Про матеріальні засади видання українськими редакторами наукових текстів на чужині залишив цікаві свідчення безпосередній учасник українського видавничого руху в Римі з молодшої генерації учених отець А. Великий. Прочитуємо уривок із його міркувань щодо Божого Провидіння в друкуванні текстів на пам’ять грядущих поколінь: “Друга серія “Записок ЧСВВ” появилася друком повнотою засобами українських людей, які не були малі, і вони являються плодом української наукової ниви. Зокрема до видання третьої секції “Документів” не була вкладена ні одна чужа копія, і жодна чужа людина чи інституція не може підносити до них якихось претензій. Це також свідчення, яке уважаємо за потрібним подати, щоб заспокоїти і піднести на душі українську людину, яка зуміла відкласти відповідні їй потрібні кошти на цю благородну справу: пізнати краще свою минувшину і оцінити більш підхожо діла і заслуги предків”⁵.

Серія “Українська духовна бібліотека”.

Виданням нової серії книг під назвою “Українська духовна бібліотека” видавництво василіян у Римі продемонструвало вміння об’єднуватися з іншими українськими видавцями на еміграції задля реалізації особливо важливих проектів.

Розробники серії виходили з того, що після Другої світової війни постала гостра необхідність обороняти українську національну самодентичність розсіяних світами мільйонів земляків. І залучати для

⁵ А. Великий, *До генези другої серії “Записок ЧСВВ” (1949–1974)*, *Analecta Ordinis S. Basilii Magni: Anno quinquagesimo vertene, Roma, 1974, s. 21–22.*

М. Тимошик, Маловідомі українські видавничі осередки...

цього слід було не лише громадські, культурні, наукові, а й передусім духовні чинники.

Справді, є рація в тому, що часто фахове видання чи пресовий щоденник про біжучі події не можуть мати такого впливу на свідомість відірваної від свого коріння людини, як книжка духовного змісту. Так виникла ідея заснування цієї міжвидавничої серії. Її підтримали такі ж українські василіанські видавництва в Канаді (Торонто), США (Нью-Йорк), Бразилії (Прудентопіль) та Аргентині (Буенос-Айрес).

Як ініціатори й координатори проекту, римські видавці взяли на себе основну частину його реалізації. Із 81 тому міжвидавничої серії 42 (більше половини) вийшли з маркою римського видавництва. Серія мала спільну для всіх видань форму розгорнутого титулу: лівий бік – італійською (відповідно в інших видавництвах – англійською, іспанською мовами), правий – українською. Спільно й реалізовували всі видання. Так, у віднайдених автором цих рядків каталогах римського видавництва за 1986 і 1990 роки перелік видань “Української духовної бібліотеки” подається одним списком за хронологією випуску кожної книги у цих чотирьох видавництвах⁶.

Серію відкрила книга “Великі люди” римського видавництва. Тут уміщено 20 популярно написаних отцем Іринеєм Назарком нарисів про найдостойніших ісповідників віри – представників різних національностей і країн. Це, зокрема, українець Павло Гойдич, французи Карло де Фуко, німкеня Августа Штайн, італієць Юрій Фрасат, австрієць Еме Дюваль, мексиканець Михайло Про, англієць Томас Мор, єврей Франц Верфель та інші. Спільне, що об’єднує цих особистостей, є те, що всі були апостолами правди і захисниками знедолених. Вони не набули статків, але завжди мали любов і прихильність оточення, а пам’ять про них і нині переживає час. Спонукою до прочитання цієї книги молодим і старшим читачем слугують ось ці слова з передмови автора: “Одною з чисельних причин, чому так шанують пам’ять великих людей, є виховна спонука, що міститься в правді староримського прислів’я: “Слова пролітають, а приклади притягають”. Приклади живих великих людей притягають до великого, вони немов повторюють старогрецький заклик: “Великого бажайте!”. Хай же ці приклади великих людей потягають українських читачів до великого в

⁶ *Analecta OSBM*, catalogue, 12 (Poma, 1986) 1–12; 13 (Poma, 1990) 1–20.

житті, в змаганнях, у чинах, а в першу чергу, як казав великий Шевченко, “до Великого Бога!”⁷.

Осібню виділяється із цієї серії цікавий видавничий проект, що починався із *щотижневих радіовислань-бесід* талановитого богослова і ритора Анастасія Великого. Ці бесіди транслювалися від середини 60-х років минулого століття з Української редакції “Радіо Ватикану”. Одна передача охоплювала певну драматичну сторінку зародження, ствердження та розвою на українських землях християнства. Йшлося в них про світлі й темні картинки з глибини віків, що засвідчували незнищенність народного духу, віковичне прагнення народу до своєї державної самостійної й національної самобутності. Радіопередачі викликали велике зацікавлення радіослухачів. Редакція стала отримувати листи з пропозиціями зафіксувати озвучені в ефірі сюжети в книжках. І такі незабаром з’явилися. До 1969 року вийшло три томи книги “3 літопису християнської України” з текстами 150 таких радіовислань, що охоплювали період від зародження християнства до кінця XVI ст. У передмові від видавництва наголошувалося на актуальності цього видання в час, коли на українських землях більшовицька влада з новою силою насаджувала войовничий атеїзм, повсюдно закривалися церкви, чинився шалений тиск на будь-які прояви національного духу. Виділимо з цієї передмови такий абзац: “Передаючи цю збірку в руки сучасних українських читачів, у часи народного і церковного лихоліття, маємо надію, що й сьогодні гартом свого духу та своєю вірою він вистойть несхитно оте лихоліття, і тим разом для нього возсіяє світла Майбутність у своїй Хаті, де пануватиме своя Правда, і Сила, і Воля”⁸.

У середині 60-х років видавництво виступило з важливою ініціативою видання для українського читача *матеріалів II Ватиканського собору*. Як відомо, цей Вселенський собор католицької церкви відбувався в Римі у незвично тривалий час – від 1962 по 1965 роки. На ньому було ухвалено низку дуже важливих для життя церкви і мільйонів вірян документів: чотири конституції, дев’ять декретів та три декларації. Йшлося про початок реалізації Ватиканом демократичних реформ як відповідь на виклики часу: агресивний егоїзм, розкладовий

⁷ О. Іринея Назарко, *Великі люди: біографічні силуетки історії й сучасности*, Рим, 1964, с. 7.

⁸ Від видавництва [в:] А. Г. Великий, *3 літопису християнської України: Церковно-історичні радіолекції з Ватикану*, Рим, 1969, с. 6.

М. Тимошик, *Маловідомі українські видавничі осередки...*

матеріалізм, релігійні непорозуміння, церковне роз'єднання. Серед важливих рішень собору – впровадження богослужіння національними мовами, зміни в літургійній практиці, відкритіша позиція у стосунках із вірними інших конфесій.

З огляду на те, що на всіх нарадах собору та в друкованих його документах вживалася лише латинська мова, його рішення для загалу української католицької церкви залишалися незрозумілими. Переклад українською мовою і видання всіх цих документів під назвою “Вселенський собор – Ватиканський II: Діяння і постанови” і здійснило Василіанське видавництво у Римі. Загалом матеріалів назбиралося на п'ять томів обсягом від 200 до 250 сторінок кожен. Останній том побачив світ 1966 року.

Не можна оминати в цьому огляді й “Бібліотеку наукових і популярних творів монахинь василіанок”, яку фінансувала капітула римських василіанок. У підсумку цієї співпраці видавництво мало три томи біографічних та мемуарних текстів: “Св. Василій Великий” М. Єроніма (у двох частинах), “Життя Св. Мокрини й історія розвитку перших монастирів Василіанок на Сході й на Україні” та “Погляд на історію та виховну діяльність монахинь василіанок” М. Цюха.

Видання Біблії в перекладі Івана Хоменка.

Найголовнішим виданням, за яке Видавництво оо. василіан у Римі можна однозначно віднести до тих, які мають особливі заслуги в розвитку української видавничої справи в еміграції, є Біблія в перекладі Івана Хоменка.

Як відомо, Біблія є найголовнішою книгою світу, яка створювалася, переписувалася, перекладалася понад 1700 років представниками більше як 60 поколінь різних народів світу. За енциклопедичними даними, повний переклад Біблії здійснено більш ніж 25-ма мовами світу; окремі книги Святого Письма перекладалися й 740-ма мовами та діалектами, що в цілому складає близько 1000 перекладів.

Українцям протягом тривалого часу не щастило мати повний текст Біблії, виданої літературною мовою. Спробу їх перекладу тогочасною галицько-українською мовою робив один із провідників національного відродження першої половини XIX ст. на західноукраїнських землях Маркіян Шашкевич. Однак він помер у молодому віці, встигнувши перекласти лише дещо із “Псалмів” та Євангелія від Матвія і Марка. У другій половині XIX ст. зазнає невдачі спроба Пилипа Морачевського добитися дозволу Синоду Російської церкви на видання

свого перекладу Біблії для населення підросійської України. Зрозуміло, що така заборона царського уряду була зроблена з політичних причин. І лише на початку ХХ ст. українці отримали Святе Письмо в перекладі Пантелеймона Куліша та Івана Пулюя, однак видання це здійснене у Відні і для вжитку у храмах на українських землях було заборонене. До того ж, науковий біблійний світ не визнав її за канонічну.

У цілому на сьогодні маємо п'ять повних перекладів Біблії українською мовою. З великою перервою в часі після виходу у Відні 1903 р. перекладу П. Куліша у Лондоні 1962 року побачила світ Біблія в перекладі І. Огієнка (митрополита Іларіона). Це перша канонічно визнана і друга за порядком створення українськомовна Біблія, яка вживається відтоді серед православних українців в еміграції, а з 1991 року – і в Україні. Третьою вважається Біблія в перекладі Івана Хоменка, яка від 1963 року є настільною книгою українських католиків. 1975 року тодішній глава Української греко-католицької церкви Йосип Сліпий благословляє свого колишнього учня, ченця Рафаїла Турконяка на здійснення перекладу “Острозької Біблії” українською мовою. Ця складна робота розтягнулася на 30 літ. Вперше видана в Острозі 425 літ тому церковнослов'янською мовою, Острозька Біблія з'являється у світ у Львові 2006 року в Турконяковому перекладі сучасною українською літературною мовою. Таким чином, вона стала четвертим перекладом. Є ще один, п'ятий, сучасний переклад Біблії – предстоятеля УПЦ Київського патріархату святійшого Філарета. Однак, він здійснений не з оригінальних мов (староєврейської чи грецькою), а з російської.

Важливо підкреслити, що до повного перекладу Івана Хоменка в українському католицькому світі здійснювалися неодноразові спроби перекладів окремих книг Біблії, однак у науковій літературі вони маловідомі. Так, на початку ХХ ст. на Галичині друкуються “Новий Заповіт” і “Псалтир” у перекладі греко-католицького священника і письменника Олександра Бачинського (Львів, 1903) та “Новий Заповіт” і “П'ятикнижжя” ще одного греко-католицького священника і публіциста Ярослава Левицького (Жовква, 1921). Від кінця 30-х до початку 60-х років справа перекладу активізується на еміграції заходами Михайла Кравчука, Теодосія Галушинського (Рим), Володимира Дзюба (Мюнхен). Однак із різних причин їхні оприлюднені у різний спосіб тексти не знайшли поширення й підтримки в провуді УГКЦ.

Такою є коротка історія питання. Та повернімося до особистості Івана Хоменка. Народився у Вінниці в родині прихильників греко-католицької церкви 1882 року – до речі, в один рік із ще одним перекладачем Біблії Іваном Огієнком. Освіту здобув у Київському університеті св. Володимира, а згодом – в університетах Відня і Рима. Там доля звела його з тодішнім предстоятелем УГКЦ митрополитом Андреем Шептицьким. Та зустріч визначила сповнення його подальшого житейського покликання. 1940 року, маючи 58 літ, досвідчений богослов приймає чернечий постриг (і знову – дивовижна паралель з Огієнком, який став ченцем того ж року і в такому ж віці).

Відтоді Іван Хоменко вступає до чернечого греко-католицького чину святого Василя Великого. Відтоді починається його найголовніша всежиттєва праця над перекладом Біблії.

Назовні виглядає так, що Іван Хоменко мав найкращі умови для цієї праці. Як відомо, перший варіант перекладу Пантелеймона Куліша згорів на хуторі Мотронівка під чернігівською Борзною; Огієнко, як політичний емігрант, вимушено скитався зі своїми рукописами дорогами зруйнованої війною Європи, закопував результат своєї багаторічної праці на території одного з монастирів під Віднем, а потім продовжував свою працю вже у Вінніпезі як митрополит українських православних всієї Канади, і то вечорами, у вільний час, якого в нього майже не було.

Хоменко ж, маючи замовлення від проводу своєї церкви та отримавши достатні засоби для існування, усамітнюється для тихої праці у безлюдній частині острова Капрі. І проводить там безвиїзно... 20 років. Час від часу для надання консультацій до нього навідуються відомі біблієзнавці, знавці стародавніх мов, студенти-богослови з Рима. З постановям у Римі Видавництва оо. Василян від 1949 року організовується редакційний процес із підготовки рукопису до друку.

І тут для перекладача починаються несподівані митарства, які добре попусували йому здоров'я. Апробація рукопису проходить досить складно. Рецензенти щоразу надсилали нові й нові зауваження, побажання, рекомендації, які слід було безумовно виконувати. Якщо врахувати, що католицький біблійний канон залучає до богослужб значно більшу кількість текстів Старого й Нового Заповіту, ніж, скажімо, у протестантів чи православних, то мороки з уточненнями і поправками побільшало.

Після рецензентів із проводу церкви почалися тяжби з членами видавничої комісії та редакторами. Перекладач погоджувався не з усіма правками, за кожен довго, часто безрезультатно, боровся. Маємо рідкісний випадок, коли видавництво і автор мали досить серйозні розбіжності в погляді на якість запропонованого для друку тексту.

Вихід у світ цього насправду багатостраждального твору 1963 року (на рік пізніше лондонського Огієнкового перекладу) з маркою Видавництва оо. василіан у Римі застав Івана Хоменка в Канаді, у василіанському монастирі поблизу Мадери, куди він переїхав з острова Капрі, нервово виснаженим, після здачі до видавництва остаточно виправленого тексту. Знайомство із сигнальним примірником не принесло перекладачеві радості, а ще більше засмутило його. Як зазначав пізніше колишній ректор УКУ, доктор богослов'я Іван Хома, перекладач був переконаний, що і рецензенти, і члени видавничої комісії зіпсували його текст. У листах до кардинала Е. Тиссерана та інших високопоставлених осіб в Італії він писав, що василіани “зіпсували” його переклад..., що хотів би повернутися до Італії аби виправити помилки і перевидати свій переклад⁹. До останніх днів свого життя (помер 1981 року на тому ж острові Капрі, де провів 20 літ добровільного заточення; там і похований) він працював над другим, виправленим і переробленим, виданням Біблії, однак появи його в світ так і не дочекався.

Ще за життя отець Іван сильно переживав заборону вживати Біблію в його перекладі на українських землях. Однак, він знав, що деякі священники рідної церкви в Галичині, відправляючи богослужби фактично в катакомбах, використовують нелегально передані з-за кордону примірники римського Святого Письма або поширювали її у фотокопіях. Вживати Біблію в перекладі і Хоменка, і Огієнка в радянській Україні забороняла не лише влада, а й Російська церква.

Відомий український учений-богослов Дмитро Степовик вважає вихід у світ третього повного перекладу Біблії “подією всеукраїнського значення; ним користуються не лише греко-католики, але також частина православних та протестантів; читачів приваблює манера викладу, гарна сучасна літературна мова, точність у передачі думок”¹⁰.

⁹ М. Жукалюк, Д. Степовик, *Коротка історія перекладів Біблії українською мовою*, К., 2003, с. 71.

¹⁰ *Ibid.*, с. 72–73.

Для українських греко-католиків усього світу Святе Письмо Івана Хоменка й сьогодні вважається найавторитетнішим джерелом. Після першовидання його у 1963 році Видавництво оо. василіан у Римі тиражувало цю книгу кілька разів у двох варіантах – подарункову (позолоченому) та звичайному для широкого вжитку як у церквах, так і вдома. Розпорядником авторських прав Святого Письма (так у греко-католиків прийнято називати Біблію), за якими видається дозвіл на кожне чергове його перевидання, відтоді став чернечий чин Василя Великого, член якого отець Іван увічнив цей чин та його видавництво в історії побутування текстів Святого Письма українською мовою.

Особливості редакційно-видавничого процесу.

Аналіз змістової частини “Записок ЧСВВ” та визначення їх місця в українській історичній і церковній науці є завданням істориків. Ми ж звернемо увагу на редакторські та видавничі особливості підготовки до друку книг у цьому видавництві. Аналіз проведемо на прикладі однієї із серій “Записок” – наукових досліджень “Праці”.

Як зазначалося вище, від 1949 по 1979 роки у світ вийшло 40 томів цієї серії. Не викликає сумніву той факт, що довкола видавництва було зібрано когорту добре обізнаних із методологією наукової праці справжніх учених, які легко орієнтувалися у вироблених не одним поколінням дослідників вимогах до наукових текстів. Як також доконаним є і той факт, що такі тексти у редакційно-видавничому опрацюванні та поліграфічному оформленні мають досить високу культуру.

Феномен цього видавництва полягає в тому, що воно діяло не при науковій чи навчальній інституції, як це було у випадку з видавництвом Українського католицького університету в Римі, а як самостійний підрозділ українського монашого чину в еміграції. Однак науковий рівень усіх видань та виконання їх саме з видавничого боку не може не викликати захоплення. Без перебільшення, за низкою складників культури книги (структура, службова частина, мовна грамотність, стилістика викладу наукового тексту, його складання, верстка, система покажчиків, додатків, посилань, зрештою, якість друку) василіанські наукові видання можуть і сьогодні слугувати для багатьох нинішніх “скороспілих” українських видавництв своєрідним зразком високого професіоналізму й відповідальності його творців. Як і у видавництві УКУ, основну редакторську роботу з підготовки тексту до друку тут виконували самі автори. Але це не значить, що рукопис направлявся для складання поза досвідченим оком редактора. Складний процес

перевтілення авторського оригіналу у видавничий проходив у відповідності з вимогами редакційно-видавничого процесу, виробленого ще на зорі друкарства.

Показовим у цьому плані є двотомне видання “Джерел і бібліографії історії Української церкви”. Зазвичай у державних націях такі знакові дослідження, які на багато років стають авторитетним джерелом не лише для своїх, а й чужинських дослідників, виконуються окремими науковими інституціями. Тут цю роботу виконала одна людина – Ісидор Патрило. І справа не лише в значному обсязі результатів зробленого – понад 700 друкованих сторінок), а в умовах, масштабах, способі здобуття аналізованого матеріалу.

Для встановлення й опису будь-якого джерела, де тією чи іншою мірою йдеться про історію Української церкви, автор використав наявні на той час архівні колекції в Римі, а також іспанську, французьку, польську національні бібліографії. Щоб виконати таку масштабну пошукову роботу, треба, принаймні, добре знати ці чотири мови. У підсумку вийшло 1400 назв із докладним описом кожної позиції за таким порядком: автор, назва, короткий зміст, обсяг, наявність покажчиків, рецензій, доповнень. Опис подавався тією мовою, якою створений документ. Це давало можливість передусім іноземним дослідникам, які цікавилися українською церковною історією, легко відшукувати інформацію із першоджерел, а не користуватися лиш окремими монографіями, об’єктивність і глибина висвітлення проблеми в яких нерідко залежали від наукового сумління автора.

На важливості включення до видавничої програми позицій із джерельних та бібліографічних матеріалів видавництво наголошує вустами самого автора: “Правдиве відтворення минулого, історії не є ніколи вільною поезією. Воно має об’єктивні корективи в джерелах, які до нас дійшли, а його об’єктивним мірилом є більше чи менше наближення до об’єктивної дійсності. Писані чи речеві джерела мають у цьому свою незаступиму вагу, а думки чи й обосновані здогади істориків цей процес відтворення тільки наближають до більше чи менше досконалої форми, хоча вона ніколи не є і не буде завершена”¹¹.

Усі видання цієї та інших серій видавництва мають чітко відпрацьовану службову частину. Зазвичай розгорнутий титул подавався

¹¹ Ісидор Патрило, *Джерела і бібліографія історії української церкви*. У 2 т., т. 1, Рим, 1975, с. VII.

М. Тимошик, Маловідомі українські видавничі осередки...

двома мовами: українською та італійською (або англійською). Складовими вступної частини були звернення до читача – від видавництва, від автора. Як і в будь-яких професійно зроблених наукових виданнях, тут зустрічаємо добре продуману систему покажчиків: іменних, предметних, географічних. Окремо – виданих кириличним і латинським шрифтом. У низці випадків, для полегшення орієнтації чужомовного читача, покажчики подавалися, паралельно з українською, також латинською транскрипцією. А, скажімо, в дослідженні Михайла Ваврика “Нарис розвитку і стану василіанського чина: XVII–XX ст.” українська топоніміка в покажчиках перекладалася польською, білоруською, литовською, латвійською, румунською, словацькою і латинською мовами. Чом не приклад для нинішніх видавців наукових видань, які зазвичай ігнорують такими “дрібницями”, що, до того ж, збільшують собівартість видання.

Строге й винятково шрифтове оформлення обкладинок містить необхідні для бібліографічного опису надзаголовні й підзаголовкові дані.

Висока культура друкарської продукції видавництва оо. Василіан у Римі вбачається і в скромній оцінці своєї праці та толерантному зазиві читача до позитивної критики зробленого. Ось два приклади:

“Праця вимагала від автора багато труду, шукання, переглядання стільки книг; тому читачі це як слід зрозуміють та оцінять і дадуть вдячну позитивну критику того, що в книзі знаходиться, вибачаючи ненамірені браки чи розуміючи правильно те, чого в праці нема чи не могло бути” (З передмови видавництва до книги І. Партила).

“В не одному випадку наші дати основання чи касати монастирів та їхніх храмів не є певні, а то залишаються невідомі, без огляду на довголітні розшуки, і вимагатимуть дальших дослідів та поправок. І в тому напрямі наша праця хоче служити безпретензійним посібником...” (З післямови видавництва до книги М. Ваврика).

Незважаючи на обмежені можливості в пошуку потрібних шрифтів для складання окремих фрагментів текстів різними мовами та поліграфічної бази, видавництво не відмовлялося від додаткових деталей книжкових видань, які нерідко бувають складними для поліграфічного виконання і спонукають до неминучих додаткових витрат. Але у випадках, коли йшлося про надто важливі наукові видання, на це йшли свідомо. Такими додатковими деталями були, скажімо, вкладки. Цінна

вкладка, для прикладу, віддрукована до згадуваної вже топографічно-статистичної монографії М. Ваврика. Це – карта василіанських монастирів України та Білорусі XVII–XX ст. Вона являла собою складений у кілька згинів, до формату книги, фізичний аркуш, задрукований з одного боку різноколірними топографічними позначками. Безмовно, це значно підвищило науковий рівень та затребуваність видання.

Висновки.

1. Видавництво отців василіан у Римі можна вважати другим за вагомістю видавничим осередком після видавництва Українського католицького університету. Утворене по закінченні Другої світової війни, піку своєї діяльності воно досягнуло в 60–70-х роках минулого століття, збагативши полиці українського книговидавництва в діаспорі десятками вартісних з історичного боку новинок книгодруку.

2. Візитівкою цього видавництва є “Записки чина Св. Василя Великого” – неперіодичне багатотомне видання наукових праць, започатковане у Львові 1924 року і перенесене до Рима 1949 року. До початку 1990 року тут вийшло у світ 10 томів “Записок”, що в загальному складає 7273 сторінки тексту, зверстаного на великий книжковий формат А-4. Високий науковий рівень “Записок” віддавна забезпечив їм заслужене поважне місце в українській історичній і церковній науці.

3. Видавництво виступило координатором міжвидавничої серії “Українська духовна бібліотека”. Із випущених 81 томів цієї серії 42 здійснено силами римських українських василіан.

4. Вперше надрукувавши 1963 року “Святе Письмо” в перекладі Івана Хоменка, Видавництво отців василіан у Римі відтоді вважається власником авторських прав на перевидання цієї книги. Цей переклад Біблії для українських греко-католиків у цілому світі вважається найавторитетнішим джерелом.

5. Усі видання цього осередку відзначаються високою культурою і належним рівнем редакторської підготовки.